

Actualité et postérités de Gaston Bachelard

Sous la direction de Pascal Nouvel

Presses Universitaires de France, Paris 1997, 172 str.

Da je misel G. Bachelarda še vedno aktualna in da obstaja njegova dediščina, skušajo pokazati besedila, zbrana v konec preteklega leta objavljenem zborniku, ki ga je uredil Pascal Nouvel, sicer glavni urednik revije *L'aventure humaine*. V zborniku natisnjena besedila izvirajo iz seminarjev o Bachelardovi misli, ki so v letih 1992, 1995 in 1996 potekali v okviru »Centre Gaston Bachelard de recherche sur l'imaginaire et la rationalité« pri Univerzi v Dijonu. Za razliko od nekaterih prejšnjih zbornikov, posvečenih Bachelardovemu delu, se zdi, da je zasnova pričujočega precej nejasna, oziroma, da je le težko najti notranjo logično nit, ki naj bi povezovala besedila, katerih razpon sega od (kratkih) miselnih utrinkov do razčlenjenih problemskih prispevkov. Takšen (ne)koncept zbornika nemara upravičuje urednikova navedba v uvodu, da ne gre za »eksegezo dela ali misli Gastona Bachelarda, temveč bolj za pobude in izzive, da se znova premisli in v novih smereh vprašanja, ki jih je odprl ali znova odprl G. Bachelard« (str. 5). Med temi vprašanji je prav gotovo tudi problem razmerja med imaginarnim in racionalnim, ki se v Bachelardovem delu odpre z pojavitvijo pojma *epistemološke ovire* v delu *Oblikovanje znanstvenega duha*. S tem delom začne Bachelardova misel teči v dveh smereh — epistemološki in poetološki. To dvojnost Bachelardove filozofije so mnogi razlagalci po-

skušali razlagati v smislu notranjega »razcepa«. Novejši premisleki Bachelardovega dela pa kažejo, da gre prej za njegovo odkritje »področja« imaginarnega znotraj območja (znanstvene) racionalnosti, in da povzdignjenje imaginacije v predmet samostojne refleksije še ne pomeni absolutne ločitve in razbitja enotnosti njegovega dela in misli.

V to smer je naravnan že prvi kratek prispevek v zborniku avtorja Dominiquea Lecourta, sicer pisca dveh knjig o Bachelardovi epistemologiji. Lecourt skuša pokazati, da Bachelardovsko pojmovanje metafore in metaforičnosti ni zoženo zgolj na nekakšno obliko »epistemološkega asketizma« kot predpogoja znanstvene racionalnosti, temveč da se v Bachelardovi misli odpira tudi neka etična zahteva po neprestanem prizadevanju »da se odprejo vse ječe bitja, da bi človeška narava imela vso prihodnost«¹. Prav njegova poetološka dela kažejo, kako Bachelard odkriva imaginacijo kot nezgrešljivo znamenje človeškega bitja v njegovi vezanosti na naravo. Po Lecourtu se tako Bachelardovska prezaposlenost z onirizmom ne izteče samo v »neko kritiko designativne koncepcije jezika, v zavračanje istovetenja mišljenja in reprezentacije, v kritiko klasične psihoanalize, v neko novo ontologijo«, temveč v neko etiko, ki imaginaciji priznava njeno nezamenljivo vlogo pri »človekovi metafizični zlepljenosti s svetom« (str. 16, 17).

¹ G. Bachelard, *La terre et les rêveries du repos. Essai sur l'imagination de la matière*, José Corti, Paris 1948.

Pozitivistična izhodišča in temelje skuša pripisati Bachelardovi negaciji znanstvene imaginacije v svojem prispevku Gervais K. N. Maglo. Pisec je prepričan, da je mogoče Bachelardov pojem epistemološkega preloma preinterpretirati v neopozitivistični pojem demarkacije, in ker se ta izkaže za »vogelni kamen znanstvene konstitucije, je diskriminacija ali diskvalificirajoča demarkacija filozofska drža, ki jo je Bachelard stalno privzemal kot ključni moment svoje misli« (str. 31). Razlikovanje med znanostjo in »ne-znanostjo« sodi po pisčevem mnenju v takšen filozofski profil razumevanja znanosti, ki se polno ujema s pozitivističnim dojemanjem, zato Maglo izpostavi kot Bachelardovo temeljno napako povezavo znanstvene imaginacije z virom zmot v razvoju znanosti. Z zgodovinskega gledišča se po njegovem odnos med imaginacijo in znanostjo ne postavlja toliko v mejah pojma ovire kot v okviru heuristike odkritja, in avtor navaja, da je po Boltzmannu *phantasmagoria* zibelka teorije. Menimo, da bi količkaj pozorno branje že samo Bachelardovega *Oblikovanja znanstvenega duha*, zlasti pa *Filozofije ne-ja* in *Apliciranega racionalizma*, ovrгло Maglojeve trditve. Bachelard v svojih delih ne uporablja pojma *znanstvena* imaginacija, temveč govori o imaginaciji in imaginarnem kot takem. Tudi nikjer ne zavrača ali zanika vloge imaginacije pri tvorjenju znanstvenih pojmov, saj pojem, v zadnji instanci, ni drugega kot racionalizirana podoba. Imaginacija in podobe so lahko vir zmot in epistemoloških ovir takrat in vse dotlej, ko niso in dokler niso racionalizirane, dokler njihova uporaba ni šla skozi (kolektivne) postopke abstrakcije, skratka dokler podobe niso *depsihologizirane*.

O neposrednem čutnem izkustvu kot primeru konkretne ovire pri fizikalni razlagi barv piše Claude Speranza in

pri tem vleče primerjave z Bachelardovo zgodnjo epistemološko analizo problema širjenja toplote v delu *Študija o razvoju nekega fizikalnega problema: širjenje toplote v trdnih telesih*.

Ne navadni naslov »Bachelard in agronomi« avtorja Jean-Jacquesa Hervéja ne odkriva, kot bi kdo utegnil pomisliti, kakih doslej neznanih Bachelardovih stikov, temveč gre preprosto za poskus pokazati, »v čem predstavlja Bachelardovo delo bistveno referenco za dejavno misel agronomov in kako agronomija, zahvaljujoč zahtevi vigilantne epistemologije, identificira in presega svoje epistemološke ovire, da bi se vzpostavila kot znanost kompleksnosti« (str. 60).

Sledi nemške romantike v Bachelardovih analizah pesniške imaginacije odkriva v kratkem prispevku Alain Guyard. Zanimivejši je prispevek urednika zbornika, Pascala Nouvela, ki primerja Bachelardovo in Heideggerjevo branje Nietzscheja. Nouvel poudarja, da ja Nietzschejeva misel za Bachelarda zanimiva predvsem z vidika njegova *dinamofilije*, tj. z vidika poudarjanja znanstvene specializacije, kot tiste instance, ki bistveno dinamizira znanstveno mišljenje, omogoča njegovo mobilnost in odprtost za novo. Nietzsche nastopa pri Bachelardu kot najčistejši reprezentant tistega psihičnega dinamizma, ki se razkriva in izraža v sami znanstveni misli. Bachelard se zategadelj zavzema za to, da se o znanosti govori izhajajoč iz znanosti same. Tu pa Nouvel odkriva neki paradoks ali aporijo, in se vprašuje, kako lahko znanost, če se nahajaš znotraj nje, predstavlja problem. Po Nouvelu lahko postane specializacija znanstvenega mišljenja tema obravnave samo tako, da postane predmet heideggrovskega razumljenega avtentičnega spraševanja. Toda razlika in/ali nasprotje med Bachelardovim in Heideggerjevim pristopom k razumeva-

nju znanstvenega mišljenja se navsezadnje zvede na dilemo: »je filozofija raziskovanje psihičnega dinamizma ali avtentično spraševanje?« (str. 100).

Z informativnim člankom »Gaston Bachelard in francosko znanstveno in intelektualno okolje« avtorice Trese Castela se zbornik prevesi v drugo, morda zanimivejšo polovico. Avtorica na začetku ugotavlja, da sta bila predvsem relativnostna teorija in kvantna fizika tista dominantna dejavnika, ki sta temeljito pretresla francosko intelektualno in filozofsko okolje v prvi četrtini stoletja, in da so bile prav filozofske konsekvence novih teorij (propad determinizma in absolutne vzročnosti) težko sprejete med francoskimi filozofi pozitivistične in akademske idealistične usmeritve. Znotraj francoske filozofije znanosti sta se tako oblikovala dva tabora: na eni strani tradicionalni pristop k znanstveni misli, ki je bil značilen za Meyersonov in Duhemov kontinuzem in Poincaréjev konvencionalizem, na drugi pa diskontinuistična teza, ki sta jo zastopala Brunschvicg in Bachelard. Za razumevanje intelektualnega ozadja Bachelardove misli, pa je treba vedeti tudi to, da je sodil med iste francoske intelektualce, ki so se ukvarjali tudi z zvezami med znanostjo, literaturo in kulturo, da torej ni bil samo sodobnik nove fizike, temveč tudi nadrealizma in (freudovske in jungovske) psihoanalize. Castelaova tudi meni, da so prav politična in družbena dogajanja za časa III. republike tista, ki pomagajo razumeti Bachelardovo historično epistemologijo, ki je v veliki meri intelektualna reakcija proti tedanjemu stanju francoskih ustanov, globoko prežetih s scientizmom in pozitivizmom. Za Bachelarda te filozofije niso pokazale zadostne občutljivosti za odkrivanje epistemoloških prelomov v sodobnih naravoslovnih znanostih in so bile popolnoma neu-

strezne za opisovanje diskontinuiranega, dialektičnega in zgodovinskega razvoja znanstvenega spoznavanja. »Bachelard je«, piše avtorica, »nemalokrat pokazal svoj prezir za tisto, kar je imenoval čudna politika izobraževanja, ki jo je vzpostavila vlada III. republike. Ta sistem se mu je zdel dosti bolj zaposlen s prenašanjem tradicionalnih načinov znanstvene razlage kot s tem, da bi mlade duhove napravil občutljive za antidogmatizem modernih znanosti« (str. 111). Castelaova na koncu ugotavlja, da dobivajo Bachelardova dela ključni pomen še posebej v sociologiji znanosti, natančneje v tezah o družbeni konstrukciji znanosti, ki jih zagovarjajo Shapin in Shaffer, Pickering, Woolgar, Latour in drugi. Če se z avtorico že ne moremo strinjati v trditvi, da ima besednjak, ki ga Bachelard uporablja, neovrgljivo sociološki značaj, pa ji lahko pritrdimo v ugotovitvi, da je njegova epistemologija lahko zagotovo pomemben in celo nujen del interdisciplinarnega preučevanja znanosti in tehnologije v zadnjem desetletju našega stoletja.

V nadaljevanju se Joseph Vidal-Rosset posveča podrobni analizi Bachelardovega pojmovanja matematike in narave t. i. matematičnih objektov ter skuša v nasprotju z Bachelardovo lastno kritiko matematičnega intuicionizma pokazati, da je njegova epistemologija utemeljena prav na intuicionistični filozofiji, tj. da se, z avtorjevimi besedami, »bachelardovski sistem kaže kot neka izpeljava kantovskega intuicionizma, ki pa je 'zvito obrušena' z matematičnimi invencijami neevklidskih geometrij, z revolucijo relativnostne teorije in s kvantno mehaniko« (str. 138).

Vprašanja znanstvenih prelomov in revolucij se na primeru kopernikanske revolucije loteva Jean Seidengart. Izhaja iz problema, kako zgodovinski in

razvojni vidik nastajanja znanstvenih spoznanj in teorij, ki je zaznamovan z odločilnimi, a nepredvidljivimi dogodki, spraviti v sklad s splošno veljavnostjo in nujnostjo racionalne objektivnosti znanosti, ko pa je videti, »kot da bi zavest o racionalnosti, nujna in univerzalna znanstvena misel, dobivala svojo existenco in svoj *ratio essendi* iz nekega ključnega, neurejenega in nepredvidljivega procesa« (str. 139). Čeprav sta po avtorju napredek in radikalne mutacije nekaj, česar v zgodovini znanosti ni mogoče spodbijati, pa na drugi strani ugotavlja, da se zgodovinarji in filozofi znanosti ne uspejo zediniti ne glede periodizacije in ne glede načina, kako naj se epistemološke prelomnice situira v času. S tega vidika predstavlja torej problem pravzaprav že sam pojem in definicija znanstvene revolucije. Avtor na kratko predstavi tri ključne zagovornike t. i. diskontinuitičnega pojmovanja zgodovinskega razvoja znanosti in njihove opredelilne revolucij v znanosti: Bachelarda, Koyréja in Kuhna. Za prvega je po avtorju značilen *rekurentni* pojem znanstvene revolucije, ki je po vsebini normativna, s stališča aktualnega stanja znanstvenega vedenja opredeljiva kategorija. Pri Koyréju je pojem znanstvene revolucije zveden na »duhovno revolucijo«; kopernikanska revolucija je za Koyréja v resnici *filozofska revolucija* (povratak novoplatonizma v renesansi, ki je imel za posledico odpravo srednjeveškega aristotelizma). Kuhn pa vidi v kopernikanski revoluciji neko povsem *znanstveno inovacijo*, ki naj bi bila posledica Kopernikovih izrednih računskih sposobnosti in njegovega čuta za natančnost. Medtem ko se po piščevem mišljenju prvi dve pojmovanji izključujeta, ko gre za vprašanje globlje motivacije »kopernikanske revolucije«, je za Bachelardovo koncepcijo prepričan, da je preveč nejasna in presplo-

šna. Rešitev iz zagat bi bila po avtorju nemara ta, da bi zavzeli nominalistično držo in šteli pojem znanstvene revolucije za »artefakt, nek instrument, ki omogoča rangirati, klasificirati in provizorično razporejati znamenite etape zgodovine znanstvene misli« ... koncept znanstvene revolucije bi lahko dobil resnično pertinenco v zgodovini znanosti samo pod pogojem, da bi ga premislili in rektificirali izhajajoč iz dolgotrajnega primerjalnega dela, ki bi slonelo na poglobljenem poznavanju poskusov in zmot iz preteklosti znanosti« (str. 153). Nekoliko v nasprotju z njegovo prejšnjo kritiko Bachelardovega koncepta pa avtor zaključí, da bi bilo treba Bachelardov projekt, ki ga je uveljavil pri izpostavljanju revolucionarnih vidikov sodobne fizike, pravzaprav razširiti na vso zgodovino znanosti.

Zbornik se zaključí s prispevkom Francka Tinlanda, v katerem skuša ugotoviti ali je možna neka nebachelardovska epistemologija. Avtor postavlja svoje vprašanje izhajajoč iz postulatov same Bachelardove epistemologije in skuša ugotoviti ali so njegove epistemološke koncepcije (npr. znanstvenega subjekta, znanstvenega izkustva, znanstvenega instrumenta kot »materializirane teorije« itd.) še ustrezne za opis in razlago razvoja sodobnih znanosti. Pri tem postavlja v ospredje tiste determinante sodobnega znanstvenega raziskovanja, ki jih prinaša na eni strani popolna globalizacija znanosti, ki jo je omogočila (v Bachelardovem času seveda še neznan) sodobna informacijska tehnologija in na drugi radikalne spremembe načina organiziranja (in financiranja) znanstvenih raziskav in s tem povezana znanstvena politika. Z odpiranjem teh vprašanj avtor seveda razpravo nujno (in legitimno) prenese na področje sociologije znanosti, s čimer pa ostaja njegovo lastno vprašanje,

ali je z bachelardovskimi epistemološkimi koncepti še mogoče misliti spremembe, ki se dogajajo v razvoju sodobne zna-

nosti, pravzaprav preloženo in neodgovorjeno.

Vojislav Likar